

УДК 314.154(575.2)(048.85)

Кыргыз Республикасындагы 2002-2006-жылдар аралыгында түптөлгөн
демографиялык жагдайга баяндама¹

Атам Дөөлөталиев Сейитке арналат

*Дөөлөталиев Чоро Сейитович,
Улуттук банктын Экономика башкармалыгынын
Илимий-изилдөө тобунун башкы экономисти*

Автор, бул эмгегинде Кыргыз Республикасындагы демографиялык көрсөткүчтөргө (адам баласынын төрөлүшү, жашоосунун уланышы, өлүмгө дуушар болушу, миграциясы) анализ жүргүзгөн. Ошондой эле, мында калайык калктын 2025-жылга чейинки санынын динамикасынын перспективалары, адам өмүрүнүн уламдан-улам кыскарып бара жатышына байланыштуу келип чыккан тобокелдиктер жана жоготуулар, социалдык инфраструктуранын жоктугу, эмгек ресурстарынын миграциясы ж.б. көрсөтүлгөн.

Негизги сөздөр: демография, адам баласынын төрөлүшү, жашоосунун уланышы, өлүмгө дуушар болушу, миграциясы

Өз алдынча өнүгүү жылдарында Кыргызстандын экономикасында жана социалдык чөйрөсүндө түзүмдүк олуттуу кайра жаралуулар жүргөн. Республикадагы 1990-жылдардын башындагы-ортосундагы, өзүнө алгылыктуу сыяктуу эле, терс өзгөрүүлөрдү камтыган реформалардын жүрүшүндө, демографиялык чөйрөдө башкача айтканда, калктын санында, түзүлүшүндө, төрөлүшүндө, өмүрүнүн узактыгында жана калктын миграциясында да өзгөрүүлөр катталган.

Республиканын калкы негизинен, кыргыз (69,2 пайыз), өзбек (14,5 пайыз), орус (8,7 пайыз) жана башка улуттардан (7,6 пайыз) турат². 1990-жылдары башталып, азыркыга чейин уланып жаткан алгач убактылуу жашаган калктын, андан кийин туруктуу калктын-көбүнчө, экономикалык себептерге шартталган өлкөдөн сырткары чыгууларынан жана терс багыттагы миграциялык баланстын күчөшүнөн улам, Кыргызстандыктардын саны 1989-2007-жылдар ичинде 1,23 эсеге көбөйгөн.

Экономика жай өнүгүп жана кирешелүүлүк деңгээли төмөн болуп жаткан учурда калктын өсүшүнүн жайлашы жана миграциялык агымдын тышка карай турукташуусу, республиканын экономикалык абалына сыяктуу эле, анын коопсуздугуна да потенциалдуу коркунуч алып келе турган факторлордон болуп саналат. БУУнун 2010-2015-жылдарга карата узак мөөнөткө каралган прогнозу боюнча Кыргызстандын калкынын орточо жылдык өсүш арымы жылына 1,0 пайызга, ал эми 2020-2025-жылдарга карата – болжол менен жылына 0,6 пайызга кыскаруусу мүмкүн³. Утурумдук өсүштүн төмөндөөсү жана калктын орточо жылдык өсүшүнүн андан – ары кыскаруусу боюнча мындай тенденция, калктын санын жөнгө сала турган саясат чараларын кабыл алууну талап кылат.

Калктын келечекте болуусу мындай өсүш арымы менен Кыргызстандын калкынын саны 2025-жылга карата 6080,3 миң адамга жетиши мүмкүн (1-таблица).

Өлкөнүн социалдык-экономикалык өнүгүү тенденциясынын аныксыздыкдыгы, миграциялык агылып чыгуулардын мүмкүн боло турган

¹ Бул эмгекте берилген көз караштар авторго тиешелүү жана ал Улуттук банктын пикирин чагылдырбайт.

² Кыргызстан сандарда 2008,Б, 2008-ж.

³ «Демоскоп Weekly», №245-246, 2006-жылдын 1-21 майы
<http://www.demoscope.ru/weekly/2006/0245/barom02.php>

өлчөмүн так эсептөөгө мүмкүндүк бербейт. Бул учурда миграциянын сакталып турган агымында өлкөдөн агылып чыгуулар жылына 40,0-58,0 миң киши, консервативдик негизде, башкача айтканда өлкөдөгү экономикалык абалдын начарлоосунда 50,0-100,0 миң киши, ал эми туруктуу социалдык-экономикалык жагдайда агылып чыгуулар 37,9-38,1 миң кишиге чейин кыскаруусу мүмкүн.

Адам баласынын төрөлүшү, айрыкча төрөлүүнүн чың болуусу, өлүмгө дуушар болуусун төмөндөтүү жана калктын дени сак болуусу үчүн ушул көрсөткүчтөрдү оптимизациялоого багытталган мамлекеттик демографиялык саясат болуусу зарыл.

1-таблица.

Миграциялык агылып чыгууларды эске алуу менен калктын санынын прогнозу

№ п/д	Көрсөткүчтөр	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2015	2020	2025
1	Калктын саны, млн. киши.	5 138,75	189,8	5 252,0	5 309	5 362,1*	5 415,7	5 682,0	5 901,2	6 080,3
2	Калк санынын өсүш арымы, пайыздарда	100,9	101,0	101,2	101,1	101,0	101,0	101,0	100,6	100,6
3	Агылып чыгуулар, кишинин саны боюнча (базис)	26 980	31 003	50 648	37 790	40 152*	42 661	57 767	-	-
4	Пессимисттик сценарий боюнча агылып чыгуулардын прогнозу, кишинин саны боюнча	-	-	-	-	43 459*	49 977	100 522,2	-	-
5	Оптимисттик сценарий боюнча агылып чыгуулардын прогнозу, кишинин саны боюнча	-	-	-	-	37 903*	38 017	38131,1	-	-

КР УСКнын маалыматтарына негизденген, Улуттук банктын эсептөөлөрү

Адам баласынын төрөлүшүн географиялык жактан бөлүштүрүү олуттуу мааниге ээ. Аймактар боюнча алганда, төрөлүүнүн жарымынан көбүрөөгү өлкөнүн түштүгүнө туура келгендиктен, бул аймакка аткаруу бийлиги тарабынан социалдык кызмат көрсөтүүлөрдү пайдалануу мүмкүнчүлүгүн кеңейтүүсү, балалык менен энеликти коргоо, спецификалык кызмат көрсөтүүлөрдү сунуштоо, балдар жана мектепке чейинки, андан ары мектептик жана кесипкөй инфраструктураны түзүү боюнча кошумча көмөктөшүүсү талап кылынышы мүмкүн.

Ошондой эле, бүтүндөй алганда, калктын жашоосунун уланышынын кыскаруусу да тынчсызданууга алып келет. Аялдардын жашоосунун уланышы туруктуу деңгээлде болуп, ал эми эркектердин жашоосу жылдан-жылга кыскарууда. Алардын эрте өлүмгө дуушар болушунун факторлорун аныктап табуу, профилактика жүргүзүү жана мындай факторлорду кыскартуу – бул, тиешелүү чара көрүлө турган маселе болуп саналат, анткени көз жаздымда калтыруу экономиканын деңгээлине сыяктуу эле (эмгек ресурстарынан айрылуу, демографиялык оорчулук, салык төлөөчүлөрдүн азаюусу,

керектөөчүлүк талаптын төмөндөөсү), социалдык жагдайга да (эркектердин коомчулукта жана үй-бүлөдө азаюусу) терс таасирин тийгизет.

Алсак, учурда эркектердин пенсияга чыгуу курагы 63 жашты жана аялдардыкы 58 жашты түзөт. Пенсиянын курагын, мисалы эркектер үчүн 65 жашка чейин жогорулатуу, эмгекке жөндөмдүү калктын санын кеңейтет бул, экономикалык жактан жигердүү калктын кыйынчылыгын жеңилдетүүгө мүмкүндүк берет. Бирок, эркектердин жашоосунун узактыгы (63,5 жыл) менен пенсияга чыгуу курагын (65 жаш) салыштырып көрсөк, орточо алганда, алар пенсия курагына жеткенге чейин эле өлүмгө дуушар боло тургандыгы айкын болду.

Мамлекет сыяктуу эле, экономикалык жактан жигердүү эмгекчил калк жогорку деңгээлде кирешелүү жана узак мөөнөткө салынган акчага ээ болгон учурда гана пенсияга эрте чыгуу маселесин чечүү үчүн мүмкүнчүлүк түзүлөт. Ошондуктан, эмгекчил элдин жетиштүү жашоосу үчүн жыл сайын комплекстүү күжүрмөн күрөшкө багытталган иштерди жүргүзүү зарыл.

Ошондой эле, бүтүндөй алганда калктын жашоосунун орточо узактыгы 67,7 жаштан 75-80 жашка чейин жогорулаган шартта, улуу муундар өзүнөн кийинки дагы бир муунду өстүрүп жана тарбия берүү менен баланын ата-энесине болгон милдетин жеңилдете тургандыгын белгилей кетсе болот.

Калктын ички сыяктуу эле, тышкы миграциясы да өлкө калкынын демографиялык өнүгүүсүнө таасирин тийгизет. Калктын түзүмүндөгү олуттуу өзгөрүүлөр миграциялык орун которуштурууларга да шартталган.

Республикада 1990-жылдардын башында терс миграциялык баланс түптөлгөн, ал 2000-жылдардын башталышында да уланган. Түптөлгөн мындай баланс негизинен, калктын табигый өсүшүнүн эсебинен жабылган.

Мындан тышкары, миграциялангандардын түзүмүндөгү жогорку билимдүү, бүткөрүлбөгөн жогорку жана атайын орто билимге ээ эл алардын жалпы санынан 48,8 пайызды, ал эми орто билими барларды да эске алганда 7 пайызды түзөт. Мындай категориядагы калктын өлкөдөн сырткары кетиши, республиканын экономикасына кыйла эле кедергисин тийгизет, башкача айтканда бул, илимий, интеллектуалдык, техникалык жана жумушчу күчтөрүн жоготуу дегенди билдирет. Мигранттардын дээрлик 80 пайызын эмгекке жөндөмдүү калк түзөт, алардын басымдуу бөлүгү (50 пайыздан көбүрөөгү) эркектер.

Бирок, билимдүү калктын сырткары кетиши гана эмес, билим системасында орун алган бир катар кемчиликтер да өлкөдөгү абалга таасирин тийгизүүдө. Учурда, билим деңгээлинин төмөндөп жатышына, педагогикалык курамдын жана окуу материалдарынын толук эместигине байланыштуу, жайылтылып жаткан процесстер алгылыксыз натыйжаларды берет жана мындан улам бир канча жылдардан кийин мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн билим деңгээлинин жана сапатынын начарлоосун күтүүгө болот. Мындай процесстерден улам келип чыккан терс көрүнүштөрдүн бири:

1. Бала бакчалардын санынын азаюусу - калктын туруктуу өсүшүндө республикадагы 1696 (1990-жылы) бала бакчадан 488 (2008-жылы) гана калды, мында, өлкөдөгү балдар инфраструктурасына оорчулук көбөйгөн.

2. Мектептердин материалдык-техникалык базасынын начарлоосу - кыргыз тилинде билим берген мектептердин окуу материалдары менен камсыз болуусу 39 пайызга жакынды, ал эми орус тилинде окуткан мектептерде 52 пайызды түзөт.

3. Билим берүү системасында педагогикалык кадрлардын тартыштыгы - буга карата муктаждык 3622 мугалимди түзөт.

4. Педагогикалык кадрлардын улам жаңыланбагандыгы мугалимдердин орточо курагы 45-50 жашты түзөт, булардын көпчүлүгү пенсионерлер, ал эми ушул эле учурда, республиканын ЖОЖдору жыл сайын 1,5 миң педагогдорду окутуп чыгарышат.

5. Мугалимдерди даярдап чыгаруунун деңгээли бүгүнкү күндөгү талапты канааттандырбайт.

6. Мектептердеги жана ЖОЖдордогу билим берүүгө сарптоолордун аз бөлүнүшү. Базалык мектептин бир окуучусуна караганда (4126 сом), бала бакчадагы бир балага (8414 сом) же ЖОЖдогу бир студентке (12569 сом) көбүрөөк каражат жумшалат¹.

Ошону менен бирге эле, акыркы учурларда өлкөдөн чыгып кетүүчүлөрдүн түзүмү өзгөргөн. Улуттук курам боюнча 1990-жылдардын башталышындагы миграция моноэтникалык болгон – көбүнчө орустар жана орус тилдүү калк өлкөдөн сырткары чыккан. Ал эми 2000-жылдардан тартып, булардын этникалык түзүмүнүн өзгөргөндүгү, башкача айтканда, алардын катарына кирген кыргыздардын үлүшү көбөйө баштаган, бул калктын жогорку деңгээлдеги жашоого умтулуусуна жана жашаган аймакта орун алган жакырчылыкка шартталган.

Миграциянын шартында, барынан мурда, республиканын агрардык сектору жабыр тартат, анткени анда көпчүлүк иштер техникалык каражаттарды колдонуусуз аткарылат, мына ушундай айыл чарбасына зарыл болгон жумушчу күчтөр өлкөдөн кетип жатышууда. Ошентип, мындан улам айыл чарбасындагы кол менен аткарылчу иштерди интенсификациялоо, механизациялоо жана автоматташтыруу маселеси келип чыгат. Натыйжада, өлкөнүн жумушчу күчтөрү кетип жатышкан аймактарды айыл чарба техникасы менен камсыз кылуу боюнча, максатка ылайык багытталган саясатка зарылчылык пайда болот. Мамлекеттин колдоосу менен лизингди өнүктүрүү, айыл чарбалык техникаларды берүүлөрдү кредиттөөнү жана каржылоону кеңейтүү, кайсы бир деңгээлде бул көйгөйлөрдү чечүүгө мүмкүндүк берет.

Өлкөдөн кетип жаткандардын түзүмүндө 2006-жылы эмгекке жөндөмдүү куракка жете элек өспүрүмдөрдүн саны 10,5 пайызды түзгөн. Ал эми кетип жаткан кыргыздардын ичинен мындай өспүрүмдөрдүн саны 6,5 пайыз чегинде катталган. Иштеп акча табуу үчүн кетип жаткан көпчүлүк ата-энелер, өз балдарын көзөмөлсүз калтырышат. ЮНИСЕФтин берген маалыматтары боюнча, Кыргызстанда 78,0 миң бала же окуучулардын жалпы санынан 7,6 пайызы мектепке барышпайт. Мындай маалымат бул өспүрүмдөрдүн жарымы чоңдордун жашоосуна аралашып кетишкен, башкача айтканда, квалификациясы төмөн жана аз акы төлөнүүчү иштерди иштөөгө дуушар болушкан дегенди билдирет. Башка жагынан алганда, калктын жашоо деңгээлинин төмөндүгү жана айрыкча айыл жергесинде жумуштун жоктугу, эмгек рыногунда эмгек ресурстарынын жаңы категориясы – өспүрүм балдардын пайда болушуна алып келген, алар бага турган адамдын жоктугунан, ата-энесинин оорукчандыгынан, өз үй-бүлөсүнүн начар абалда экендигинен же башка себептерден улам, аларды жана өзүн багуу үчүн иштөөгө аргасыз болушат.

Казакстан, Россия жана башка өлкөлөргө миграциянын негизги себебинен болуп, калктын жашоо деңгээлинин төмөндүгү саналат. Алсак, 2008-жыл үчүн Кыргызстандагы орточо эмгек акы 5422 сомду (КРУСК) же 137,5

¹ «"Сэндвичтер" менен мектепти тойгуза албайсың...» / И.Болжурова менен интервью. www.24.kg, Б., 2008

АКШ долларын түзгөн. Ал эми Россия жана Казакстан үчүн бул көрсөткүч тиешелүүлүгүнө жараша 17226,3 рублге (Росстат) же 564,4 АКШ долларына жана 60734 теңгеге (КР Статагенттиги) же 502,0 АКШ долларына барабар болгон.

2-таблица.

АКШ долларында, сатып алуучулук жөндөмдүүлүгүнүн паритети (СЖП-ППС)* аркылуу эсептелинген, калктын ар бир кишисине ИДП

№ п/ п	Өлкөсү	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
1	Казакстан	6246,6	6933,5	7734,6	8732,0	9961,6	11086,1	11862,4
2	Кыргызстан	1442,0	1561,5	1698,1	1729,0	1818,9	1998,6	2156,7
3	Россия	8847,5	9709,0	10740,1	11832,0	13173,0	14692,4	16085,4

* www

Таблицада көрсөтүлгөндөй, 2008-жылы калктын ар бир кишисине ИДП да Казакстандын ушул сыяктуу эле көрсөткүчүнөн 5,5 эсеге жана Россияныкынан 7,5 эсеге азыраак жана бул айырмачылык жылдан жылга көбөйүүдө.

Кыргыз Республикасынын Улуттук статистика комитетинин маалыматтарына ылайык, кыргыздардын тышкы миграция боюнча үлүшү 2001-жылы 6,7 пайызды, ал эми 2005-жана 2006-жылдары тиешелүүлүгүнө жараша 20,5 жана 31,0 пайызды түзгөн.

Россияга миграцияланган кыргыздардын түзүмүндө түштүк аймактарынын жашоочулары басымдуулук кылат, бул ошол аймактардагы жашоо деңгээлинин төмөндүгүнө жана калктын жетишсиз турмушуна шартталган¹.

Өлкөдөн чыгып кетүүчү миграциялык агымдар жашоо деңгээли төмөн жана оор социалдык-экономикалык шарттагы аймактарга тиешелүү. Учурда «жылып жүрүүчү» (биздин өлкөдөгү бош турган үйлөргө коңшулаш өлкөлөрдүн жерге жана башка ресурстарга муктаж болгон өкүлдөрүнүн жайгашып алуусу), анын ичинде мыйзамсыз негизде жер үлүштөрүн алууга умтулуунун активдүү миграциясы байкалууда. Эл жашабаган геосаясаттык олуттуу аймактардагы ресурстар жырткычтык жана браконьердик жол менен пайдаланылууга; мамлекеттин жана анын жарандарынын коопсуздугун коргоо күчүнүн бузулушуна; чек аралардын талаптагыдай корголбой калышына, наркозаттардын, курал-жарактын, контрабанданын, террористтердин мыйзамсыз өлкөгө киришинин көбөйүшүнө себеп болушу мүмкүн.

Кирешелердин олуттуу өсүшү, жашоо деңгээлинин жогорулашы, калктын социалдык жактан камсыздалышы сыяктуу факторлордун таасири астында калктын агылып чыгуу тенденциясы токтогон эмес. Жогорудагы графикте көрсөтүлгөндөй, эмгек мигранттардын реципиент-өлкөлөрүндө экономикалык жагдайдын начарлоосунан улам, 2008-жылы гана төмөндөө жүргөн, ал эми бул өлкөлөрдө экономикалык жагдай турукташкандан кийин миграциялык агылып чыгуулардын көбөйүүсү уланат.

Калктын 24,0 пайыздан 60,0 пайызга чейинки табигый өсүшүн өзүнө тартып алган, калктын миграциялык агылып чыгууларынын коркунуч туудурган масштабы, республикадагы миграциялык жагдайга, айрыкча узак мөөнөттүү перспективага так прогноз берүүгө тоскоолдук кылат.

¹ Кыргыз Республикасынын азык-түлүк коопсуздугу жана жакырчылык боюнча маалыматтык бюллетени - Б.: 2007-ж.. 27-29-б.

Ички миграциялык процесстерден тышкары, коңшулаш, көбүнчө Кытай жана Өзбекстан сыяктуу жумуш күчү арбын өлкөлөрдө болуп жаткан демографиялык процесстерге да көңүл буруу зарыл. Алсак, Кытайда жыл сайын 20 млн. го жакын «жаңы жумушчу күчү» ишке муктаж болот жана жумушсуз калган кытай калкы коңшулаш өлкөлөргө, анын ичинде Кыргызстанга да келип иштөөгө даяр болушат. Өзбекстандагы Фергана өрөөнү дүйнөдөгү калк жыш жайгашкан аймактардын бири болуп саналат – калктын жайгашуусунун жыштыгы км² жерге 550 адам туура келет¹.

1-график.

Кыргыз Республикасындагы калктын миграциялык агылып чыгуусунун динамикасы (сол шкала) жана өсүш арымы (оң шкала)*

*УСКнын маалыматтары

Орто мөөнөттүү жана узак мөөнөттүү мезгилдерде Кыргызстан коңшулаш өлкөлөрдөн келген мигранттар үчүн реципиент-өлкө болуп калышы ыктымалдыгы четтетилбейт. Бул өз кезегинде, ассимиляциялануу проблемасына, ошого ылайык, аймакта этникалык мүнөздөгү проблемалардын орун алышы тобокелдигинин келип чыгышына алып келиши мүмкүн. БУУнун Калкты жайгаштыруу фондунун (UNFRA) болжолдуу маалыматтары боюнча, 2015-жылдарга карата Өзбекстан калкынын саны 38 млн. кишини түзөт² жана жакынкы 15-20 жыл ичинде өзбек калкынын Кыргызстандын жана Казакстандын аймагына көчүп келе башташын күтүүгө болот. Бул маселени азыртадан баштап мамлекеттик сыяктуу эле, мамлекет аралык деңгээлде чечүү зарыл.

Калктын өсүш арымынын орто жана узак мөөнөттүү төмөндөө проблемасы мигранттарды тартуу жолу менен сыяктуу эле, адам баласынын төрөлүшүн көбөйтүү аркылуу да нивелирлениши мүмкүн.

Мекендештерди жана этникалык кыргыздарды миграциялоо аркылуу калктын санын көбөйтүү, жагдайды олуттуу өзгөргөйт, анткени эң негизгиси, сапаттуу төрөлүүнүн деңгээлин жогорулатуу гана проблеманы чечүүгө шарт түзөт. Ошондой болсо да, балдардын санынын көбөйүүсү социалдык кызмат көрсөтүүлөрдө, алсак, билим берүүдө кошумча муктаждыктын келип чыгышына алып келээрин да эске алуу зарыл. Мунун натыйжасында, балдар менен мектепке чейинки инфраструктураны даярдоо зарыл.

¹ Мусаев Б. Андижан желпингичи – өлтүрүү үчүн машина. Гамбург, 2007 -ж., 46-б.

² ОмМУнун Эл аралык бизнес факультетинин сайты <http://catalog.fmb.ru/uzbekistan4.shtml>

Өлкөдө мурда жашап кеткен калктын кайра кайтып келишин, калктын санын көбөйтүүнүн дагы бир жолу катары кароого болот. Орус тилдүү калк ири улуттар арасында кыйла билимдүү калк болуп саналгандыктан (75,4 миң адам)³, мындай интеллектуалдык жактан жана баалуу эмгек ресурстарынан айрылуу терс натыйжаларга алып келиши мүмкүн, ал эми бул жоготуулардын ордун толтуруу көп убакытты талап кылат.

Туруктуу экономикалык өсүшкө жана квалификациялуу сыяктуу эле, квалификациясыз эмгек ресурстарын арбын жоготууларды эске алсак, калктын жашоо деңгээлин жогорулатууга жетишүү олуттуу татаалдашууда.

Кыргызстанда жаратылыш жана материалдык ресурстардын чектелүү экендигинен улам, көбүнчө адамдык потенциалга таянуу абзел. Республиканын эмгекке жөндөмдүү калкы өлкөдөн көбүрөөк кетип жатышынын алкагында, баалуу кадрларды кармап калуу же аларды кайтарып келүү боюнча демилгелерди иштеп чыгуу зарыл. Азыртадан баштап эле техникалык орто адистиги бар кызматкерлердин чет өлкөлөргө кетип жаткандыктарынан улам, республикада тартыштык өкүм сүрүүдө. Учурда, республиканын Билим берүү жана илим министрлиги тарабынан алыскы жана жакынкы чет өлкөлөргө барып иштөөнү каалагандар үчүн кесиптик техникалык окутуу боюнча ыкчам даярдоо жана кайра даярдоо иштери өткөрүлүүдө. Башкача айтканда, биздин жарандар Кыргызстандан билим алышып, бирок ал билимин жана эмгегин башка өлкөлөргө жумшоого аргасыз болушууда.

Кыргызстан башка өлкөлөр сыяктуу эле, республиканын пайдасына иштөө үчүн квалификациялуу кадрларды тартуу боюнча саясатты жүргүзсө болмок. Бирок, биздин республикада чет өлкөлүк жогорку квалификациялуу билимге ээ жарандарды тандоо, кабыл алуу жана аларга өлкөнүн жарандыгын берүүнүн так саясаты аныкталган эмес. Кыргызстанга жашоочуларды тартуу үчүн өлкө муктаж болгон кадрларга жарандыкты берүү жана жумуш менен камсыз кылуунун селективдүү саясатын өткөрүү талап кылынат. Ошондой эле, аларга коопсуздук шарттарын түзүү менен, аларды турак-жай, жумуш орду, тиешелүү эмгек акы, социалдык жактан коргоо ж.б. зарыл шарттар менен камсыз кылууну кошо алганда, туруктуу жашоого же эмгек келишими боюнча чет өлкөгө мурда кеткен эмигранттардын жана мамлекеттик билим берүү программасы боюнча окуп жаткан студенттердин, биринчи кезекте, жогорку квалификациялуу адистердин жана ишкерлердин кайтып келишин камсыз кылуу боюнча иш чараларды иштеп чыгуу зарыл.

Өлкөбүз демографиялык абалдын чыңдалышына гана эмес, калктын туруктуу өсүшү үчүн зарыл шарттардын түзүлүшүнө да муктаж болууда. Мында, олуттуу геосаясаттык аймактарда калктын санын сактоого багытталган аймактык экономикалык активдүү саясатты жүргүзүү - маанилүү маселелердин бири болуп саналат. Республиканын аймактары боюнча калкты активдүү жайгаштырууга, республикадагы бардык аймактардын ортосунда транспорт түйүнүн (автожолдорду, темир жолдорду, аэропортторду жана аба жолдорун) түзүү кызмат кылуусу мүмкүн.

Эмгек потенциалы сыяктуу эле, кадрдык жана интеллектуалдык фондду түшүндүргөн орустардын жана орус тилдүү калктын, башка улуттардын Кыргызстанга келип жашоосуна жана эмгектенүүсүнө ыңгайлуу шарттарды түзүп берүү боюнча иштерди жүргүзүү, алардын өлкөбүзгө келип турукташуусун демилгелөөсү мүмкүн. Өлкө үчүн учурдагы калктын сапаттык

³ Кыргызстандын калкы / . З. Кудабаяев, М. Гийо, М. Денисенконун редак. 6-ча - Б.: 2004. 109-115 беттер.

курамын сактап калуу жана миграцияны (тышкы жана ички) токтотуу маанилүү анткени, мунун себебинен экономикалык гана эмес, геоэкономикалык жана геосаясаттык проблемалар да келип чыгышы мүмкүн.

Түптөлгөн демографиялык проблемаларды четтетүү үчүн республиканын улуттук демографиялык саясатынын кызыкчылыктарын чагылдырган, демографиялык саясат (өнүгүү) боюнча концепцияны иштеп чыгуу мүмкүнчүлүгүн карап чыгуу зарыл, анда айрыкча, эркектердин жана балдардын өлүмгө дуушар болушун кыскартуу; мектепке чейинки, мектеп жана билим менен тарбия берүү системасын калыбына келтирүү; эмгек ресурстарын тартуу жана бекитүү боюнча программалар камтылууга тийиш.

Библиографиялык тизме:

1. Мусаев Б. Андижан желпигичи– өлтүрүү үчүн машина - Гамбург.- 2007.- 89 б.
2. Кыргызстандын калкы /. З. Кудабаяев, М. Гийо, М. Денисенконун редак. б-ча - Б., 2004.
3. Кыргызстан сандарда.- Кыргыз Республикасынын улуттук статистика комитети, Б., 2008.- 325 б.
4. Кыргыз Республикасындагы 2002-2006-жылдар аралыгында түптөлгөн демографиялык жагдайга баяндама.- Кыргыз Республикасынын Улуттук статистика комитети, Б., 2008. - 392 б.
5. Кыргыз Республикасындагы 2002-2006-жылдар аралыгында түптөлгөн демографиялык жагдайга баяндама 2007. - 388 б.
6. Кыргыз Республикасынын азык-түлүк коопсуздугу жана жакырчылык боюнча маалыматтык бюллетени Б., 2007. - 57 б.